

Αργυρώ-Ειρήνη Παναγ. ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ

Αξιολόγηση της Συμβολής της Ποιοτικής Έρευνας
στις Κοινωνικές Στατιστικές:
Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης
Η περίπτωση των αστέγων

Διπλωματική Εργασία
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
Τ.Ο.Π.Α./Π.Π.Κ.Π.Ε.

Αθήναι, 2007

Ενδεικτικό απόσπασμα

Ο Anthony Giddens πολύ εύστοχα, στις «Συνέπειες της Νεωτερικότητας», σημείωσε τα αποτελέσματα της χρήσης της στατιστικής ανάλυσης. Κατά τη γνώμη του, τα όποια συλλεγόμενα και ερμηνευόμενα από τους ειδικούς ποσοτικά δεδομένα, επαναφέρονται και επαναπροσδιορίζουν την κοινωνική πραγματικότητα από την οποία εξήχθησαν αρχικά. Ως γνώση, τα ποσοτικά στοιχεία διατηρούν την εγκυρότητά τους και οδηγούν σε αναθεωρημένες εκτιμήσεις που επηρεάζουν καθοριστικά το θεσμικό πλέγμα του κοινωνικού συστήματος. Και επειδή η επιστήμη είναι ο θεσμικός φορέας της γνώσης, μεταβάλλεται παραδόξως σε θεσμικό υπονομευτή των θεσμών. Και αυτό συμβαίνει για τον απλούστατο λόγο, ότι η στατιστική πληροφόρηση χρησιμοποιείται για την άσκηση της κρατικής πολιτικής.

Στον αντίποδα των παραπάνω, οι οπαδοί της Θεωρίας του Χαρακτηρισμού (Becker, Mead, Blumer) -λίγο παλαιότερη, όμως πάντα επίκαιρη- διακήρυτταν τη λεγόμενη «Μεγάλη Συμμαχία» που συνήψε με όλους για όσους η πραγματικότητα βρίσκεται έξω από τα όρια της κοινωνικής αποδοχής. Η «συμμαχία» τους με τα «θύματα» σήμαινε την υπεράσπιση της ακεραιότητας των καταφρονημένων που διασύρονταν εξαιτίας της αδυναμίας τους για έναν αντίλογο. Οι Κοινωνιολόγοι, με στόχο την πρακτική αντιμετώπιση των προβλημάτων, μετατράπηκαν ηθελημένα σε ιερωμένους και προσεχώρησαν στο στρατόπεδο των αδικημένων, επειδή το νέο τους πιστεύω περιείχε -εκτός των άλλων- την άποψη ότι ο εξανθρωπισμός της επιστήμης βοηθά στην θεωρητική ολοκλήρωση για την κατανόηση του ανθρώπου. Με την παραπάνω στοχοθεσία, προχώρησαν σε αξιολογία ερευνη-

τική δουλειά, η οποία απεικόνιζε την πραγματικότητα μέσα από συνεντεύξεις και παρατήρηση.

Η παρούσα μελέτη έχει παρόμοιο σημείο έναρξης με τη Σχολή του Χαρακτηρισμού, και συνδυάζει την οπτική του Giddens για τη στατιστική. Βέβαια, σε σχέση με τη Σχολή του Χαρακτηρισμού, υπάρχουν πολλές και βασικές ενστάσεις, καθώς για να δώσουν έμφαση στο καινοτόμο της «Μεγάλης Συμμαχίας», αγνόησαν τους λόγους της απόκλισης από το κοινωνικά αποδεκτό, αντιμετώπισαν τα άτομα σαν παθητικές υπάρξεις και δεν ασχολήθηκαν καθόλου με την εννοιολογική διασαφήνιση και τη λειτουργική δυναμική της «ετικέτας» των «πινακίδων», του «labeling».

Ο πυρήνας της συλλογιστικής που αναπτύσσεται στην παρούσα εργασία είναι πως η ποιοτική έρευνα παρέχει τη δυνατότητα της παρουσίασης στοιχείων της πραγματικότητας που βρίσκονται στο πεδίο του άρρητου και του εξωγλωσσικού, καθώς και η σύνδεση του υπό παρατήρηση φαινομένου, αλλά και του υπό συνέντευξη υποκειμένου, με τα στοιχεία του χώρου, του χρόνου και των ιδιαίτερων κοινωνικών συνθηκών. Βοηθά να διαφανούν τα εσωτερικευμένα γνωστικά σχήματα, δηλαδή εν ολίγοις το πώς αξιολογεί το υπό συνέντευξη υποκείμενο τις συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες και τον τρόπο με τον οποίο επιλέγει να δράσει. Κατά συνέπεια, εξωτερικεύονται οι κοινωνικοί κανόνες και σε τελευταία ανάλυση συνδιαλέγονται δημιουργικά τα στοιχεία και οι υπάρχουσες ιδέες.

Οι κοινωνικές στατιστικές δεν αρκούν για την πλήρη απεικόνιση των κοινωνικών προβλημάτων, και για την χάραξη πολιτικών, σε δεύτερο επίπεδο. Η στοιχειοθέτηση ενός τέτοιου επιχειρήματος γίνεται μέσω της χρήσης μίας περιπτωσιολογικής έρευνας που αφορά στον πληθυσμό των αστέγων στην Αθήνα. Σε πρώτο επίπεδο, παρουσιάζονται οι κοινωνικές στατιστικές που αφορούν στους αστέγους. Για το λόγο αυτό, ομαδοποιούνται τα αποτελέσματα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης, και παρουσιάζονται όσα έχουν σχέση με τις συνθήκες στέγασης του πληθυσμού. Πολύ συνοπτικά, τα βασικά αποτελέσματα που προκύπτουν είναι πως:

- Το 33,4% επιβαρύνεται πάρα πολύ από τις δαπάνες στέγασης και το 62,7% δηλώνει πως επιβαρύνεται αρκετά,
- Το 8,8% ζει σε σκοτεινά δωμάτια,
- Το 9,4% αντιμετωπίζει δυσκολίες στην πληρωμή του ενοικίου, ή του δανείου της κύριας κατοικίας του,
- Το 46,1% δύσκολεύεται να πληρώσει τους πάγιους λογαριασμούς του,
- Το 30,2% ζει σε σπίτια με υγρασία,
- Το 33,4% δεν έχει ικανοποιητική θέρμανση,
- Το 6,2% δεν έχει λουτρό εντός της οικίας,
- Το 11,3% δεν έχει εσωτερική τουαλέτα.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί πως και τα παραπάνω αποτελέσματα δεν αφορούν σε αστέγους με την κυριολεκτική έννοια, αλλά σε νοικοκυριά που αντιμετωπίζουν ακραίες συνθήκες στέγασης.

Σε δεύτερο επίπεδο, δημιουργήθηκε ένας Οδηγός Συνέντευξης. Για το σκοπό αυτό, χρησιμοποιήθηκε ως προ-έρευνα, η παρατήρηση που είχε πραγματοποιηθεί από κατά τα έτη 2002-2004 στο Κέντρο Ημέρας Αστέγων τη μη-κυβερνητική οργάνωση «Κλίμακα».

Στο πλαίσιο της παρατήρησης, πραγματοποιήθηκαν και ορισμένες εις βάθος συνεντεύξεις σε αστέγους-χρήστες των υπηρεσιών του Κέντρου. Για την δημιουργία, λοιπόν, του Οδηγού Συνέντευξης, αναλύθηκαν οι αφηγήσεις ζωής και από αυτές εξήχθησαν οι βασικές θεματικές οι οποίες απαρτίζουν τη ζωή και τη σκέψη ενός αστέγου. Στη συνέχεια, οι θεματικές αυτές συνεκρίθησαν με τις βασικές θεματικές που προκύπτουν από την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών. Με αυτόν τον τρόπο προέκυψε ο Οδηγός Συνέντευξης, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε για να πραγματοποιηθούν 10 συνεντεύξεις σε άστεγους. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στους χώρους του Κέντρου Υποδοχής Αστέγων του Δήμου Αθηναίων.

Οι συνεντεύξεις προσφέρουν στην έρευνα το στοιχείο των υποκειμενικών εμπειριών. Ο αφηγητής, ο ερωτώμενος παρουσιάζει τον κόσμο και τη θέση του, υπό το δικό του πρίσμα. Υπό κοινωνιολογική σκοπιά, οι αφηγήσεις ζωής βοηθούν στην κατανόηση των κοινωνικών κανόνων, των κοινωνικών δομών και κυρίως των κοινωνικών ομάδων.

Για να θεωρηθεί μία συνέντευξη επιτυχημένη, πρέπει να δημιουργηθεί μία διαδικασία επικοινωνίας. Ωστόσο, ο ερωτώμενος, άθελά του αμύνεται. Υπάρχουν ορισμένες μεγάλες κατηγορίες μηχανισμών άμυνας που μελετήθηκαν ιδιαίτερα από τον Freud. Πρώτον, είναι η φυγή, δηλαδή η βίαιη άρνηση απάντησης, η ευγενική δικαιολογία ή η φυγή στο ψέμα. Δεύτερον, είναι η εκλογίκευση, κατά την οποία ο ερωτώμενος για να αιτιολογήσει την στάση του δίνει μία εξήγηση, που την πιστεύει μεν, αλλά που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Τρίτον, είναι οι μηχανισμοί που αποδίδουν στους άλλους την συμπεριφορά των υποκειμένων, μηχανισμοί ταύτισης που μπορούν να παίξουν διαδοχικά ή ταυτόχρονα κάποιο ρόλο στη σχέση συνεντευκτή-ερωτώμενου. Τέλος, η απώθηση που έχει σαν σκοπό να διώξει απ' τη συνείδηση τα ένοχα συναισθήματα. Επίσης, οι ερωτώμενοι συχνά δέχονται να μπουν στην διαδικασία μίας συνέντευξης επιθυμώντας να επηρεάσουν, να οδηγήσουν σε επιτυχημένη προβολή των προβλημάτων που τους απασχολούν, είτε απλά και μόνο επειδή νιώθουν την ανάγκη να επικοινωνήσουν. Σε πολλές περιπτώσεις, ήταν εμφανέστατη η διάθεση της παρουσίασης, με τον τρόπο που την εννόησε ο Goffman, προφανώς επειδή η κατασκευή των συνθηκών της συνέντευξης, αποτελεί το ιδανικό έδαφος για τη διενέργεια μίας «παρουσίασης», με όλη την ένταση της δραματουργίας που υπεισέρχεται στην δημιουργία της «όψης», δηλαδή του εκφραστικού εξοπλισμού που εκούσια ή ασυναίσθητα χρησιμοποιείται από το άτομο κατά τη διάρκεια της προβολής του. Σύμφωνα με τα παραπάνω, το υποκείμενο που δίνει παράσταση, συχνά αποκρύπτει τα γεγονότα που είναι ενδεχομένως ασυμβίβαστα με την εικόνα που θα ήλπιζε να αποκομίσει το «κοινό» του. Γίνεται δηλαδή μία προσπάθεια να διατηρηθεί η εκφραστική συνοχή ανάμεσα στον ανθρώπινο και στον κοινωνικοποιημένο εαυτό. Όλα τα παραπάνω ήταν εμφανή σε αρκετές από τις συνεντεύξεις.

Ο Pierre Bourdieu, πριν προχωρήσει σε κάποια εις βάθος συνέντευξη έμπαινε στη διαδικασία πολυετών μελετών, επειδή θεωρούσε πως τα δρώντα κοινωνικά άτομα παραιοποιούν με μεγάλη επιδεξιότητα την πραγματικότητα και ο λόγος τους αποκτά τη μορφή αυτό-παρουσίασης. Με το πλεονέκτημα αυτών των γνώσεων, ήταν σε θέση να ρωτά αποτελεσματικά, ώστε να δίνει την δυνατότητα στους ερωτώμενους να πουν σε λίγο χρόνο, αυτά που ήδη γνώριζε. Συνεπώς, για να αντικειμενοποιήσει τον ερωτώμενο, απο-

κτούσε a priori την περισσότερη δυνατή γνώση για το υποκείμενο και για το αντικείμενο, αλλά και για τη σχέση τους. Άρα προκειμένου να γίνει πραγματικά μη κατευθυντικός, ικανός να σεβαστεί τον ερωτώμενο, να μην επιβάλλει ανόητες ερωτήσεις, να μην είναι συγκαταβατικός απέναντί του, επεδίωξε να αποκτήσει για τον ερωτώμενο αντικειμενοποιητική γνώση. Με τον ίδιο τρόπο, οι άστεγοι προσεγγίστηκαν χρησιμοποιώντας τον πλούτο των εμπειριών και των πληροφοριών που προέκυψαν από την προ-έρευνα.

Η αξία των συνεντεύξεων, πριν καν γίνει οποιαδήποτε ανάλυση, είναι αυταπόδεικτη. Η παρουσίαση των κοινωνικών προβλημάτων από τα ίδια τα υποκείμενα που τα βιώνουν έχει από μόνη της σημασία επιστημονική. Είναι αδιαμφισβήτητο πως κανείς δεν μπορεί να μεταφέρει την ένταση ενός προβλήματος, όπως αυτός που το βιώνει. Η αναπαράσταση των δυσκολιών, η πολυπλοκότητα της κοινωνικής πραγματικότητας, και κυρίως όψεις της που ο επιστημονικός νους δεν θα μπορούσε να φανταστεί, είναι λίγα μόνον από τα οφέλη που προκύπτουν όταν δίδεται ο λόγος στα υποκείμενα του προβλήματος.

Πέραν των δημογραφικών στοιχείων, συλλέχθηκαν και ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες όσον αφορά στον άστεγο πληθυσμό. Τα στοιχεία αυτά κατηγοριοποιήθηκαν για λόγους πρακτικούς σε τρεις κατηγορίες:

- το πέρασμα στην κατάσταση του αστέγου (φάση μετάβασης),
- η ζωή στο δρόμο,
- η κοινωνική επανένταξη.

Η ανεργία φαίνεται πως είναι ένας από τους πολύ βασικούς λόγους που αφαιρούν από κάποιον την ικανότητα να έχει υπό την ιδιοκτησία του ή να ενοικιάζει κάποια στέγη. Φαίνεται επίσης, πως ιδίως όσοι ασχολούνται με εργασίες που είναι περιστασιακές, ή προσωρινές είναι πολύ πιο εύκολο να βρεθούν εκτός αγοράς εργασίας, ενώ, από τη στιγμή που θα συμβεί αυτό, αυξάνεται δραματικά η δυσκολία της επιστροφής στην αγορά εργασίας. Ωστόσο, ένα πολύτιμο εύρημα είναι πως η ανεργία με την έλλειψη στέγης δεν είναι άρρηκτα συνδεδεμένες. Η ύπαρξη άστεγων εργαζόμενων το αποδεικνύει. Βέβαια, οι συνθήκες είναι αρκετά προβληματικές, καθώς ένας άστεγος, έχει κατ' αρχάς απωλέσει την αίσθηση του «χρόνου» ή της «ώρας» όπως έχουν κατασκευαστεί κοινωνικά. Ο χρόνος τους δομείται με σημείο αναφοράς την επιβίωση. Παράλληλα, η έλλειψη στέγης, δημιουργεί προφανή προβλήματα σε σχέση με την εύρεση εργασίας, δεδομένου ότι οι άστεγοι έχουν προβληματική, ή και ανύπαρκτη πρόσβαση στην πληροφόρηση.

Η οικογένεια είναι μία εξίσου σημαντική μεταβλητή. Όλοι οι άστεγοι που ερωτήθηκαν, αντιμετωπίζουν διάφορα οικογενειακά προβλήματα. Η οικογένεια, στο εθνικό φαντασιωτικό αποτελεί τη λύση όλων των κοινωνικών προβλημάτων και για το λόγο αυτό, όλες οι ελπίδες για κοινωνική επανένταξη εναποτίθενται επάνω της. Η απουσία οικογένειας, η απώλεια του οικογενειακού προστάτη, οι διαπληκτισμοί με άλλα μέλη της οικογένειας αποτέλεσαν για πολλούς επαρκή αιτία για να βρεθούν αίφνης ή σταδιακά στο δρόμο.

Οι συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων που στερούνται οικίας δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές. Εγκαταλελειμμένα σπίτια και αυτοκίνητα, παγκάκια, και διάφοροι ξενώνες αποτελούν τους κυριότερους τόπους διαμονής τους. Κάποιοι από αυτούς, βασίζονται στη φιλοξενία συγγενών ή φίλων για μικρά ή μεγάλα χρονικά διαστήματα. Οι κίνδυ-

νοι και οι δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν είναι πολλοί και περίπλοκοι, διότι, παρά το γεγονός ότι οι διάφορες μορφές του λεγόμενου «περιθωρίου» παρουσιάζουν τάσεις όσμωσης, δηλαδή, ο αποκλεισμός συνήθως είναι πολλαπλός, εντός του ίδιου του περιθωρίου παρατηρείται πάλι, και μάλιστα ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες, των οποίων η εικόνα έχει κατασκευαστεί κοινωνικά να θεωρείται -αν όχι όμοια- παρόμοια. Ένα ακόμη ενδιαφέρον εύρημα είναι η χωρική κατανομή των αστέγων και ο διαχωρισμός των υπαίθριων καταλυμάτων σε «καλές» και «κακές» περιοχές.

Η αντιμετώπιση των καθημερινών εξόδων είναι ένα επίσης καίριο θέμα στη ζωή των αστέγων. Ακόμη και αυτοί που λαμβάνουν κάποιο επίδομα, έχουν τρέχοντα έξοδα όπως οι καθημερινές τους μετακινήσεις, κάποια φαρμακευτική αγωγή, ή ακόμα και οφειλές. Τα συσσίτια καλύπτουν σε γενικές γραμμές τις ανάγκες τους για φαγητό. Βέβαια, η πείνα είναι ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν.

Συνοψίζοντας, είναι ορθότερο μεθοδολογικά να χρησιμοποιείται ο συνδυασμός των ποσοτικών και των ποιοτικών ερευνών. Το σημείο στο οποίο μειονεκτούν τα στατιστικά δεδομένα είναι πως αδυνατούν σε κάθε περίπτωση να παρουσιάσουν την πραγματικότητα όπως την βιώνουν τα ίδια τα υποκείμενα.

Επίσης, ένα ακόμη ουσιαστικό ζήτημα, αν και καθαρά διαδικαστικό. Είναι πως οι ερευνητές, της EU-SILC, πηγαίνουν σε σπίτια, γεγονός το οποίο καθιστά από μόνο του αδύνατη τη μέτρηση των αστέγων. Επίσης, δεν ερευνώνται οι συλλογικές κατοικίες, δηλαδή οι ξενώνες και τα άσυλα.

Επί πλέον, υπάρχει και το διαχρονικό ζήτημα της «τάσης όσμωσης» που παρουσιάζουν τα κοινωνικά προβλήματα. Είναι σχεδόν κοινωνιολογικός κανόνας - χωρίς φυσικά να έχει δεσμευτική φύση- λόγω των θεσμικών και διοικητικών τεμαχίσεων που παρουσιάζει η σύγχρονη κοινωνική οργάνωση, πως ένας άνθρωπος δεν βιώνει μόνον ένα πρόβλημα, ή δεν βιώνει μία μόνο πλευρά του περιθωρίου εν τοιαύτη περιπτώσει. Η κακή οικονομική κατάσταση και μάλιστα η ακραία φτώχεια, η κακή ψυχική υγεία, η ανεργία είναι ελάχιστα μόνο από τα προβλήματα που καλούνται οι άστεγοι να αντιμετωπίσουν. Το καίριο ζήτημα που προκύπτει σε αυτή την περίπτωση, είναι πως η ποσοτική ανάλυση δεν έχει τη δυνατότητα να παρουσιάσει τέτοιου είδους πολυπλοκότητες και τελικώς κατατάσσει, ή εντάσσει τους ανθρώπους σε κάποια μόνον από τις ομάδες στην οποία ανήκουν. Υπάρχει, λοιπόν ένα πρόβλημα εστίασης, ή αλλιώς οπτικού πρίσματος, το οποίο η ποιοτική έρευνα δύναται να αντιμετωπίσει.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω, και παίρνοντας ως παράδειγμα την περίπτωση των αστέγων, η ποιοτική έρευνα ανέδειξε την ανάγκη να διαμορφωθούν πολιτικές οι οποίες να λαμβάνουν υπόψη τις παραπάνω εκδοχές του φαινομένου. Μείωση της γραφειοκρατίας, θέσπιση επιδομάτων, δημιουργία δομών τόσο για μόνιμη, όσο και για έκτακτη διαμονή (π.χ. σε περιπτώσεις ακραίων καιρικών φαινομένων), η παροχή πλήρους περίθαλψης, η δημιουργία κέντρων ημέρας για την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών (π.χ. προσωπική υγιεινή), ή ακόμα και η έκδοση καρτών απορίας είναι μόνο μερικά από τα μέτρα, που θα μπορούσαν να εφαρμοσθούν για τη διευκόλυνση των αστέγων, όμως κανένα από τα αυτά δεν προκύπτει από την διαθέσιμη στατιστική ανάλυση.